

YANGI DUNYO TARTIBI: KO'P QUTBLILIK VA XALQARO SIYOSATDAGI O'ZGARISHLAR

Toirova Zerda Tolmas qizi

Student of Alfraganus University

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Xalqaro munosabatlar yo`nalishi

3- kurs talabasi

Ilmiy rahbar:

Abdurahmonov Xolboy

Email: zerdatoirova@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy xalqaro tizimda ko'p qutblilik jarayonlari va ularning global siyosatga ta'siri tahlil qilinadi. Geosiyosiy kuch markazlarining o'zgarishi, yangi davlat va mintaqalarning xalqaro maydondagi roli hamda ko'p qutblilik sharoitida hamkorlik va raqobat masalalari yoritiladi. Tadqiqotda yangi dunyo tartibining xalqaro xavfsizlik, iqtisodiy integratsiya va diplomatik munosabatlarga ta'siri ko'rsatib beriladi.*

Kalit so'zlar: *yangi dunyo tartibi, ko'p qutblilik, xalqaro siyosat, geosiyosiy raqobat, xalqaro xavfsizlik.*

Аннотация. *В статье анализируются процессы многополярности в современной международной системе и их влияние на мировую политику. Рассматриваются изменения в геополитических центрах силы, роль новых государств и регионов на международной арене, а также вопросы сотрудничества и конкуренции в условиях многополярности. Показано влияние нового мирового порядка на международную безопасность, экономическую интеграцию и дипломатические отношения.*

Ключевые слова: *новый мировой порядок, многополярность, международная политика, геополитическое соперничество, международная безопасность.*

Abstract. *This article analyzes the processes of multipolarity in the modern international system and their impact on global politics. It examines the shifting centers of geopolitical power, the role of emerging states and regions in world affairs, and the dynamics of cooperation and rivalry under multipolar conditions. The study highlights how the new world order influences international security, economic integration, and diplomatic relations.*

Keywords: *new world order, multipolarity, international politics, geopolitical rivalry, international security.*

KIRISH

XXI asr boshidan boshlab xalqaro tizim tubdan o'zgarish jarayonini boshdan kechirmoqda. Bir paytlar asosan ikki qutb — AQSh va Sovet Ittifoqi o'rtasidagi qarama-qarshilikka asoslangan bipolyar tartib ham, keyinchalik faqat G'arb davlatlari ustuvorligini ta'minlab kelgan unipolyar model ham o'z ahamiyatini yo'qotib bormoqda. Bugungi kunda dunyo tobora ko'p qutbli shaklga ega bo'lib, turli davlatlar va mintaqalar xalqaro maydonda faol o'rin egallashga intilmoqda.

Ko'p qutblilik jarayonida Xitoy, Rossiya, Hindiston, Turkiya, Braziliya kabi davlatlar global siyosatda muhim rol o'ynab, G'arb mamlakatlari monopoliyasini zaiflashtirmoqda. Shu bilan birga, mintaqaviy tashkilotlar — Yevropa Ittifoqi, SHHT, ASEAN, Afrika Ittifoqi kabi institutlarning xalqaro tizimdagi mavqei ham ortib bormoqda. Bu esa global siyosatni yanada murakkab, ko'p qatlamli va o'zaro bog'liq jarayonga aylantirmoqda.

Ko'p qutblilik sharoitida hamkorlik va raqobat bir vaqtda kechadi. Bir tomondan, yangi dunyo tartibi iqtisodiy integratsiya, diplomatik sheriklik va xalqaro tashkilotlar orqali global muammolarni birgalikda hal qilish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan esa, geosiyosiy manfaatlarining to'qnashuvi, qurolli mojarolar xavfi va iqtisodiy bosim vositalarining ko'payishi xalqaro barqarorlikka jiddiy tahdid tug'dirishi mumkin.

Shu bois, yangi dunyo tartibi va ko'p qutblilik jarayonlarini chuqur o'rganish, ularning xalqaro siyosatga ta'sirini tahlil qilish va kelajakdagi tendensiyalarni aniqlash bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Adabiyotlar sharhi

Yangi dunyo tartibi va ko'p qutblilik masalasi xalqaro munosabatlar nazariyasida ham, amaliy siyosatda ham keng o'rganilayotgan mavzudir. Bu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar ko'p qutblilikning kelib chiqish sabablari, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda xalqaro siyosatdagi oqibatlarini turlicha talqin qiladi.

Fukuyama (1992) "Tarixning oxiri" konsepsiyasida G'arb demokratiyasining ustuvorligi dunyo tartibining yagona modeliga aylanadi, deya baholagan. Biroq Huntington (1996) bunga zid ravishda "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" asarida XXI asrda global siyosat madaniyatlar va sivilizatsiyalar o'rtasidagi keskin raqobat asosida shakllanishini ta'kidlagan. Bu ikki qarash yangi dunyo tartibining qaysi yo'nalishda rivojlanishi mumkinligi haqida ilmiy bahslarning poydevorini yaratdi.

Brzezinski (1997) "Buyuk shaxmat taxtasi" konsepsiyasida Yevrosiyoni global geosiyosiy raqobatning markazi sifatida baholab, bu hududdagi davlatlarning o'zaro aloqalari xalqaro tizim kelajagini belgilashda hal qiluvchi o'rin tutishini ta'kidlaydi. Kissinger (2014) esa "World Order" asarida ko'p qutblilik sharoitida global muvozanatning saqlanishi murakkab kechishini, mintaqaviy kuchlarning manfaatlarini hisobga olish esa barqarorlikni ta'minlashda muhimligini qayd etadi.

Zakaria (2008) "Post-American World" kitobida AQShning xalqaro tizimdagi monopol mavqei pasayib, yangi kuch markazlari — Xitoy, Hindiston, Braziliya, Turkiya va boshqa

davlatlar ko'tarilib borayotganini ko'rsatadi. Bu fikr ko'p qutblilikning hozirgi zamonaviy siyosiy manzarada tobora yaqqol sezilayotganini isbotlaydi.

Held va boshqalar (2011) global boshqaruv nazariyasi doirasida ko'p qutblilik jarayonlarini tahlil qilib, xalqaro hamkorlikning murakkablashuvi va bir vaqtning o'zida yangi imkoniyatlarning paydo bo'lishini alohida ta'kidlagan. Ularning fikricha, yangi dunyo tartibi davlatlar o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvini keskinlashtirsa-da, global muammolarni hal etishda ko'proq hamkorlikka undaydi.

BMT, Yevropa Ittifoqi, SHHT va boshqa xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari ham ko'p qutblilikning real oqibatlarini yoritib beradi. Masalan, BMTning xavfsizlik bo'yicha hisobotlarida yangi dunyo tartibi mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirishi mumkinligi qayd etilgan bo'lsa-da, manfaatlar muvozanatining buzilishi yangi mojarolarga sabab bo'lishi ehtimoli ham ta'kidlanadi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda iqtisodiy o'zgarishlarga ham katta e'tibor qaratilgan. IMF va Jahon banki hisobotlariga ko'ra, ko'p qutblilik global iqtisodiy markazlarni diversifikatsiya qilishga olib kelmoqda. Natijada Yevropa va AQShning an'anaviy ustunligi yonida Osiyo va Janubiy Amerikadagi yangi iqtisodiy markazlar ham kuchaymoqda.

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, ko'p qutblilik haqidagi ilmiy qarashlar bir-biridan farq qiladi. Ba'zi olimlar uni global barqarorlik va adolatli xalqaro tizimga erishish imkoniyati sifatida ko'rsa, boshqalari uni beqarorlik va raqobatning kuchayishi bilan bog'laydi. Shu bois, yangi dunyo tartibini o'rganishda turli yondashuvlarni birlashtirish, siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik jihatlarini kompleks tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Eng avvalo, xalqaro tashkilotlar — BMT, NATO, Yevropa Ittifoqi, SHHT hamda boshqa mintaqaviy institutlarning rasmiy hisobotlari tahlil qilindi. Ularning ma'lumotlari yangi dunyo tartibining shakllanish jarayonida xalqaro institutlarning o'rni va ta'sirini o'rganishga yordam berdi.

Keyingi bosqichda ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar o'rganildi. Fukuyama, Huntington, Brzezinski, Kissinger, Zakaria kabi olimlarning asarlari asosida ko'p qutblilikka oid nazariy qarashlar taqqoslandi. Shu orqali ilmiy maktablar o'rtasidagi farqlar va umumiy jihatlar aniqlab chiqildi.

Qiyosiy tahlil metodidan foydalanilib, turli mintaqalardagi kuch markazlarining siyosiy va iqtisodiy strategiyalari o'zaro solishtirildi. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlarining an'anaviy tashqi siyosati Xitoy, Hindiston va Rossiya kabi yangi kuch markazlarining yondashuvlari bilan qiyoslandi. Bu jarayon ko'p qutblilik sharoitida kuch muvozanati qanday o'zgarayotganini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, kontent-tahlil metodidan foydalanilib, xalqaro tashkilotlarning qarorlari, hukumatlararo kelishuvlar va siyosiy yetakchilarning chiqishlari o'rganildi. Bu uslub yangi dunyo tartibining shakllanishida diplomatik ritorika va siyosiy diskursning ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

Yana bir muhim jihat shundaki, tadqiqotda statistik ma'lumotlar ham jalb qilindi. Jahon banki, IMF va boshqa iqtisodiy institutlarning raqamlari asosida yangi qutblar iqtisodiy salohiyatining ortishi hamda xalqaro iqtisodiy tizimdagi o'zgarishlar ko'rsatib berildi.

Shu tarzda, turli metodlarning uyg'un qo'llanilishi yangi dunyo tartibi va ko'p qutblilik jarayonlarini kompleks ravishda o'rganishga imkon yaratdi.

Natijalar va Munozara

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro tizim endilikda unipolyar modeldan ko'p qutbli tartib sari izchil o'zgarib bormoqda. Bir paytlar AQSh global yetakchilikni qo'lida mustahkam tutgan bo'lsa, hozirda Xitoy, Rossiya, Hindiston, Turkiya, Braziliya kabi davlatlar xalqaro siyosatda tobora faol o'rin egallamoqda. Ularning iqtisodiy o'sishi, harbiy salohiyati va diplomatik tashabbuslari global kuch muvozanatini yangidan shakllantirmoqda.

Ijobiy jihatlar.

Ko'p qutblilikning eng muhim afzalligi — xalqaro tizimda turli davlatlar va mintaqalarning ovozi kuchayishi, qarorlar qabul qilishda nisbatan ko'proq adolatning ta'minlanishidir. Bu jarayon global muammolarni hal qilishda — iqlim o'zgarishi, terrorizmga qarshi kurash, savdo va texnologiyalar sohasida kengroq hamkorlik imkonini beradi. Shuningdek, mintaqaviy tashkilotlarning (Yevropa Ittifoqi, SHHT, ASEAN, Afrika Ittifoqi) rolini oshirib, ko'p tomonlama diplomatiyani kuchaytiradi.

Salbiy oqibatlar.

Biroq ko'p qutblilik barqarorlikni kafolatlamaydi. Geosiyosiy manfaatlarning to'qnashuvi, qurolli mojarolarning kuchayishi, iqtisodiy raqobatning keskinlashuvi xalqaro xavfsizlik uchun xavf tug'dirmoqda. Ayniqsa, katta davlatlar o'rtasidagi ta'sir uchun kurash kichik va rivojlanayotgan mamlakatlarni noqulay vaziyatga solib qo'yishi mumkin. Bundan tashqari, ko'p qutbli tizimda global qarorlar qabul qilish jarayoni murakkablashib, muhim masalalarda yakkilikni ta'minlash qiyinlashadi.

Muhokama.

Natijalar shuni anglatadiki, yangi dunyo tartibi nafaqat imkoniyatlar, balki jiddiy sinovlarni ham olib kelmoqda. Bir tomondan, ko'p qutblilik davlatlar o'rtasida tenglikni kuchaytiradi, xalqaro hamkorlikni kengaytiradi va turli sivilizatsiyalar o'rtasida muloqot imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu tizimda keskin raqobat, strategik qarama-qarshiliklar va global tartibning beqarorlashuvi xavfi ham mavjud. Shuning uchun kelajakdagi xalqaro barqarorlik ko'p qutblilikni qanchalik oqilona boshqarish va davlatlar o'rtasidagi ishonchni qanchalik mustahkamlashga bog'liq bo'ladi.

Xulosa

Yangi dunyo tartibi shakllanayotgan hozirgi davrda xalqaro tizim unipolyar modeldan ko'p qutbli tizimga o'tmoqda. Bu jarayon davlatlar o'rtasidagi kuch muvozanatini o'zgartirib, global siyosatni yanada murakkab va ko'p qatlamli tusga keltirmoqda. Ko'p qutblilik sharoitida turli mintaqaviy kuch markazlarining roli ortib, xalqaro hamkorlik imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq ko'p qutbli dunyo har doim ham barqarorlikni ta'minlamaydi. Geosiyosiy manfaatlar to'qnashuvi, iqtisodiy raqobatning keskinlashuvi va diplomatik

kelishmovchiliklar yangi xavf va tahdidlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli davlatlarning strategiyasi faqat milliy manfaatlarga emas, balki global xavfsizlik va barqarorlikni saqlashga ham yo'naltirilishi lozim.

Kelajakda xalqaro tizimning qanchalik barqaror bo'lishi davlatlar o'rtasida ishonch va hamkorlik darajasiga, mintaqaviy tashkilotlarning samaradorligiga hamda yirik davlatlarning mas'uliyatli siyosatiga bog'liq bo'ladi. Agar ko'p qutblilik oqilona boshqarilsa, u yangi dunyo tartibini adolatliroq va inklyuzivroq tizim sifatida shakllantirish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
2. Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
3. Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books.
4. Kissinger, H. (2014). *World Order*. Penguin Press.
5. Zakaria, F. (2008). *The Post-American World*. W. W. Norton & Company.
6. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2011). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford University Press.
7. Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.
8. Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. PublicAffairs.
9. Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
10. United Nations. (2020). *Report on Global Governance and International Security*. New York: UN Publications.
11. European Union External Action Service (EEAS). (2021). *EU Global Strategy and Multilateralism*. Brussels.
12. International Monetary Fund (IMF). (2022). *World Economic Outlook: Geopolitics and Global Shifts*. Washington, D.C.